

na gelen eser, Arapça'ya (*Naşşü'l-vaşiy-yeti'l-ilâhiyyeti's-siyâsiyye*, Tahran 1989) ve İngilizce'ye (*Imam Khomeini's Last Will and Testament*, Washington DC 1989) çevrilmiştir. 5. *Simâ-yi Zen* (Tahran 1370 hş.). Humeynî'nin İslâm'da kadının statüsüyle ilgili konuşmalarının kitap haline getirilmiş şeklidir. 6. *Peyâm-i İnqılâb* (Tahran 1373 hş.). Aynı muhtevada bir eserdir. 7. *Kevşer* (I-II, Tahran 1373 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

Humeynî, *Keşf-i Esrâr*, Kum 1323 hş., s. 185-186; a.mlf., *Velâyet-i Fakih*, Nefes 1348 hş., s. 204; a.mlf., *İstiftâ'ât*, Kum 1366 hş., I, 279; a.mlf., *Kevşer*, Tahran 1373 hş., I, 67; a.mlf., *Şa-hîfe-yi Nûr*, Tahran 1361-71 hş., I, 46, 144-145, 215; II, 143; III, 225; IV, 281-286; V, 75, 223; X, 63, 141; XII, 40; XV, 130; XXI, 112, 227-244; Ali Rızâ Yezdî Hüseyinî, *A'ine-i Dânişerân*, Tahran 1353/1934, s. 65-67; M. Şerîf Râzî, *Âşârü'l-hüccce*, Kum 1332 hş., I, 44-46; Hamid Algar, "Religious Forces in Twentieth Century Iran", *Chlr.*, VII, 751-755, 759-764; a.mlf., "Imam Khomeini, 1902-1962: The Pre-Revolutionary Years", *Islam: Politics and Social Movements* (ed. E. Burke - I. M. Lapidus), Berkeley 1989, s. 263-288; a.mlf., "Imam Humeynî: 1902-1962: Devrim Öncesi Yıllar" (trc. Murat Yörükoğulları v.dğr.), *Dünya ve İslâm*, sy. 6, İstanbul 1991, s. 59-86; Hamid Rûhânî, *Berresi ve Tahlîl ez Neh-dât-ı İmâm Humeynî*, Nefes-Tahran 1356-64 hş., I-II; H. Nussbaumer, *Khomeini, Revolutionar in Allahs Namen*, Münih 1979; R. W. Carlsen, *The Imam and His Islamic Revolution*, Victoria 1982; F. Rajaei, *Islamic Values and World View: Khomeyni on Man, the State and International Politics*, Maryland 1983; *Sergüzeştâ-yi Vîje ez Zindegi-yi Hazret-i İmâm Humeynî*, Kum 1368 hş.; M. Hasan Recebî, *Zindeginâme-i Siyâsi-yi İmâm Humeynî ez Âğâz tâ Teb'ât*, Tahran 1370 hş.; Ahmed Humeynî, *Peder: ey 'Alemdâr-ı Mek-teb-i Maẓlûm*, Tahran 1372 hş.; Hamid Ensârî, *Hadîş-i Bidârî*, Tahran 1374 hş.; a.mlf., *Mu-hâ-cir-i Kâbile-yi İmân*, Tahran 1375 hş.; Âyetullah Murtazâ Pesendî, *Hâfât-ı Rûhânîyyûn-ı İrân*, Tahran, ts.; *Biyografi-yi Pişvâ*, Nefes, ts.; M. Rî-zâ Hekîmî, *Tefsîr-i Âfitâb*, Tahran, ts.; *Şehîdî Di-ğer ez Rûhâniyyât*, Nefes, ts.; Yahya Bonaud, *L'Imam Khomeyni: gnostique méconnu du vingtième siècle*, Beirut 1998; M. Takî Bûşehrî, "Rûhullâh Humeynî: Tufûliyyet, Şabâvet ve Şe-bâbet", *Çeşmendâz*, V, Paris 1368 hş., s. 12-37; a.mlf., "Rûhullâh Müsevî Humeynî: Devrân-ı Tahşîl ve Ta'allûm der Dârülemân-ı Kum", a.e., X (1371 hş.), s. 52-68; a.mlf., "Rûhullâh Müsevî Humeynî: Ta'allûm der Havâza-yi 'İlmiyye-yi Kum", a.e., XI (1371 hş.), s. 38-51; a.mlf., "Rû-hullâh Müsevî Humeynî: Mufallimân ve Üstâ-dân", a.e., XII (1372 hş.), s. 44-57; a.mlf., "Ârif-i Kâmil Mirzâ Muhammed 'Alî Şâhâbâdî, Mu-'allim ve Murâd-ı Rûhullâh Müsevî Humeynî", a.e., XIII (1373 hş.), s. 32-41; N. Calder, "Accom-modation and Revolution in İmâmî Shi'i Juri-sprudence: Khumayni and the Classical Tradition", *MES*, XVIII (1992), s. 3-20.

HAMİD ALGAR

HUMS

(الحُصْم)

Câhiliye devrinde
dinî-iktisadî imtiyazlara sahip olan
Kureyş ve müttelikleri hakkında
kullanılan bir tabir.

İslâmiyet'ten önce, Mekke'de yaşayan ve Kâbe'nin hizmetinde bulunan Kureyş ile akrabası ve müttelikleri bazı kabilelere hums, onların dışında kalanlara ise hille deniliyordu; hums, "mutaassıp, cesur ve kahraman olmak" anlamındaki hames masdarından gelen ahmesin çoğulu olup dinî inanç ve yaşayışları konusunda katı ve tavizsiz, savaşta güçlü ve cesur olmaları sebebiyle kendilerine bu ad verilmiştir. Ahmesî de (dişili ahmesiyye) "hums mensubu kişi" demektir. Hums kelimesinin Kureyş ve yakınları için kullanılması Fil Vak'ası yıllarına rastlar. Ebrehe'nin ordusunun Allah tarafından hezimete uğratılması üzerine Araplar Kâbe'ye ve hac ibadetine daha önce görülmemiş derecede değer vermeye başladılar. Bu olay Kâbe'ye de "ehlullah" kabul edilen Kureyş'e de çok büyük bir itibar kazandırdı. Başta Kureyş olmak üzere Kinâne, Huzâa ve Benî Âmir gibi kabileler Hz. İsmâil'in soyundan geldikleri, Mekke'de oturdıkları ve Kâbe'nin hizmetinde buldukları için kendilerini diğer Arap kabilelerinden daha üstün bir mevkiye görmeye başladılar ve bazı imtiyazlı âdetler edinip çeşitli kurallar koydular. Buna göre ahmesîler yalnız ahmesiyyelerle evlenecekler, harem bölgesi dışında oturan kimselerle tâcirler Mekke'ye yiyecek içecek sokamayacak ve ihtiyaçlarını oradan karşılayacaklar, hac sırasında Kâbe'yi ziyaret edecekleri zaman soyunup Mekkeliler'den alacakları elbiseleri giyecek ve ayrılırken bunları yanlarında götürmeyeceklerdi. Aslında maddî çıkarılarına dayandığı anlaşılan hums dayanışmasının sebebi, Kureyş ve yakını kabilelerin bedevîlikten şehir hayatına geçmeye başlamasında aramak mümkündür. Kâbe'nin kutsallığından faydalanılarak konulan bu kurallar Mekke'nin ekonomisine katkı sağlamış, imtiyazların elde edilmesinden hemen sonra kurulan ünlü Ukâz panayırı da bu durumu güçlendirmiştir.

Kaynakların daha çok dinî bir atmosferde naklettikleri hums ve hille ile ilgili âdetler şöyledir: Humslar, hacda ihrama girdikten sonra süt içmez ve ondan yapılmış herhangi bir şey yemez, avlanmaz, saç ve tırnak kesmez, koku sürünmez ve

kadınlara yaklaşmazlar, ayaklarına sandal, üzerlerine de yeni bir elbise giyerlerdi; bu elbisenin kıl veya yünden olmaması gerekirdi. Ayrıca deve tüyünden yapılmış çadırlarda oturmaz, evlerine kapılarından girip çıkmaz, yasak saydıkları bazı bitkileri de yemezlerdi. Hums mensupları diğer Araplar'ın kendileriyle bir olamayacağını iddia ediyorlardı. Bu sebeple başka kabileler Arafat'a ve Mina vadisine gittikleri halde onlar gitmezler, güneş ufka yaklaşınca kadar Nemîre'de kalıp sonra Müzdelife'ye akın ederlerdi; çünkü Arafat ve Mina harem sınırları dışındaydı.

Arefe günü Arafat'ta vakfe yapan hille mensupları Temîm, Mâzin, Humes ve bazı küçük kabilelerden oluşan bir gruptu. Bunlar Kâbe'yi ziyaret edecekleri zaman yanlarında yiyecek getiremezler, sadece humslardan aldıkları yerlerdi. Bâbüssem'adan içeri girdiklerinde üzerlerindeki her şeyi çıkarıp çıplak kalırlar, elbiselerinden soyunmakta günahlarından arındıklarını inanıyorlardı. Böylece yine Mekke'den sağladıkları veya üzerlerindeki dışında sırf Kâbe'yi ziyaret sırasında kullanmak amacıyla beraberlerinde getirdikleri daha önce giyilmemiş başka bir elbiseyi giyer ve tavafı bitirdikten sonra da mübarek mahalde kalması gerektiğine inandıkları için çıkarıp oraya bırakırlardı; "lekâ" denilen bu elbise kimse tarafından alınmaz, çürümeye terk edilirdi. Elbise bulamayanlar ise kadınlar da dahil tavafı çıplak yaparlardı, bundan çekinenler ise gece tavafını tercih ederlerdi.

Hilleler de humslar gibi yalnız deri çadırlarda kalırlar veya evlerine kapı yerine gökle kendi aralarına bir perde edinmek istemedikleri için çatıdaki bir delikten girerlerdi. Her iki grup da haram aylara hürmet gösterirdi. İbn Habîb el-Bağdâdî, hums ile hille arasında yer alan tıls adlı üçüncü bir gruptan daha bahsetmektedir. Bunlar Kâbe'yi çıplak tavaf etmezler, evlerine kapılarından girerler ve hille mensuplarıyla birlikte vakfe yaparlardı; Yemen, Hadramut, Ak, Acîb ve İyâz Arapları bu gruba dahildi.

Kur'an-ı Kerîm'de bu Câhiliye âdetleri kınanarak Araplar'ın evlere çatılarından girmeleri, Arafat'a gitmemeleri, Kâbe'yi çıplak tavaf etmeleri ve kendileriyle övünmeleri yasaklanmıştır (el-Bakara 2/189, 199; el-A'râf 7/28, 31). Hz. Peygamber'in de çıplak tavafı meneden hadisleri vardır (Buhârî, "Hac", 67, "Salât", 10). Hums ile ilgili âdetlere büyük bağlılık gösteren Kureyşliler, kendi kabilelerine mensup olan Resûl-i Ekrem'in Arafat'ta vakfe yapması-

ni hayretle karşılaşmışlardı (Buhârî, "Hac", 91).

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcü'l-'arûs, "hms" md.; *Kâmus Tercümesi*, II, 900; Buhârî, "Hac", 67, 91, "Şalât", 10, "Tefsîr", 35; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 75-80; Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaḍḍaliyyât* (nşr. Ahmed M. Şâkir – Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire, ts. (Dârü'l-Maârif), s. 130, 166; İbn Hişâm, *es-Sîre*², I, 199 vd.; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 178-179; Ezrakî, *Aḥbâru Mekke* (Wüstenfeld), I, 118 vd.; Ya'kûbî, *Târîḥ*, I, 256-257; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân* (Şâkir), II, 555-560; IV, 185; XII, 389 vd.; Süheybî, *er-Ravz'ü'l-ünûf*, II, 283-287; Tâhirülmevlevî, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, İstanbul 1963, s. 180-181; Cevâd Ali, *el-Mufaḍḍal*, VI, 357-372; Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 453, 523; Cengiz Kallek, *Hız. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, İstanbul 1992, s. 20-22; Ali Osman Ateş, *İslâma Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, İstanbul 1996, s. 136-137, 148-149, 157-158, 183-184, 232; C. van Arendonk, "Hums", *JA*, V/1, s. 587-588; W. Montgomery Watt, "Hums", *EI*² (İng.), III, 577-578; Abdülkerim Özaydın, "Hac", *DİA*, XIV, 387.

RECEP USLU

HUMÛL

(الخمول)

Şöhret, makam
ve mevki tutkusundan kurtulma,
fakirliği ve fakirleri sevme anlamında
tasavvuf ve ahlâk terimi
(bk. CÂH).

HUMUS

(الخمس)

Ganimetlerden
devlet bütçesine ayrılan
beşte birlik pay.

Sözlükte "beşte bir" anlamına gelen **humus** kelimesi, İslâm hukuku literatüründe ganimetlerden ve bu hükümde olan mallardan kamu adına, belirli alanlarda sarfedilmek üzere alınan beşte birlik (yüzde yirmilik) payı ifade eder. Kökleri İslâm öncesi Arap toplumuna kadar uzanan bu kavram, Hz. Peygamber ve sahâbe uygulaması ile önemli ölçüde belirgin hale gelmiş, bu dönemdeki tartışmalar ve uygulama örneği daha sonraki dönemde oluşan hukuk doktrinini etkilediği gibi uygulamalar için de model teşkil etmiştir. Klasik dönem genel fıkıh kitaplarında zekât (rikâz) ve siyer (ganimet, fey, seleb) ana bölümlerinde veya kamu maliyesiyle ilgili "el-emvâl" türü eserlerde ayrıntılı biçimde ele alınan humusun, Sünnî fıkıhında daha dar kapsamlı tutulmasına karşılık Şîa fıkıhında ve uygulamasında ay-

rı bir önem kazanıp kurumlaştığı görülmektedir.

Siyer âlimlerinin çoğunluğuna göre İslâm döneminde ilk defa, Bedir Gazvesi'nden bir süre önce gönderilen Abdullah b. Cahş kumandasındaki seriyyenin bir Kureyş kafilesinden ele geçirdiği ganimetten humus ayrılmıştır. Abdullah b. Cahş, bu ganimetin beşte birini Hz. Peygamber'e ayırarak geri kalan kısmını seriyyedeki arkadaşları arasında paylaştırmış (İbn Sa'd, II, 10-11; İbn Habîb, s. 116), Ebû Yûsuf'un belirttiğine göre ise Abdullah b. Cahş bu ganimeti taksim etmeden Medine'ye getirmiş ve Resûl-i Ekrem ganimeti olarak beşe bölmüştür (*er-Red*, s. 11-12). Abdullah b. Cahş seriyyesinin Bedir'den önce gönderildiği bilindiğine ve bu seriyyenin ele geçirildiği ganimetin beşte birinin alınmasının humusun farz kılınmasından önce olduğu kabul edildiğine göre (İbnü'l-Arabî, *'Ârizatü'l-aḥvezî*, XI, 222; İbn Seyyidünnâs, I, 228) İslâm öncesi dönemde kabile reislerinin ve akıncı kumandanlarının ganimetin dörtte birini kendileri için almaları şeklindeki teamülün (Cevâd Ali, V, 264-267) İslâm döneminde de kısmî bir değişiklikte devam ettirildiği söylenebilir.

Ele geçirilen ilk büyük ganimet Bedir ganimetleri olup rivayete göre ganimetin helâllüğünü bildiren âyet de (el-Enfâl 8/68-69) bu sırada inmiştir. Bedir ganimetleri toplandığında ganimetler konusunda henüz öngörülmüş veya belirlenmiş şer'î bir hüküm yoktu. Bedir Gazvesi sona erince, Abdullah b. Cahş örneğinde görüldüğü üzere ganimetlerin taksimi konusunda Hz. Peygamber tarafından onaylanan veya bizzat yapılan geleneksel bir uygulama bulunduğu için Bedir ganimetlerinin taksim biçimi konusunda bir belirsizlik yaşanmadığı, dolayısıyla savaşa katılanların ganimetlerden pay sahibi oldukları, hatta bunun oranını bildikleri ve bu noktada bir tartışmanın meydana gelmediği söylenebilir. Âyette (el-Enfâl 8/1) geçen "enfâl" kelimesinin humus ve teşvik ödülü anlamında kullanıldığı görüşünden (Ebû Ubeyd, s. 383; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, IX, 114-115) hareket edilecek olursa enfâl konusundaki tartışma bu noktadan sonra başlamış olmalıdır. Şöyle ki: Resûlullah, mevcut gelenek uyarınca Bedir ganimetlerini taksim ederek beşte birini almıştır. Bu arada gazilerden bir kısmı bu beşte birin ne olacağını sormuş, bazıları da savaştan önce vaad edilen teşvik ödülünü (nefel, çoğulu enfâl) istemiştir. Bu arada esirler konusu da gündeme gelmiş olabilir. Ni-

tekim Müslim'in Mus'ab b. Sa'd'dan rivayetine göre Sa'd b. Ebû Vakkâs, Bedir günü Hz. Peygamber'in humustan aldığı bir kılıcı kendisine hibe etmesini talep etmiş, Resûl-i Ekrem bu talebi uygun görmemiş ve bunun üzerine, "Sana enfâlden soruyorlar. De ki: Enfâl Allah'a ve Peygamber'e aittir. O halde siz -gerçek- müminler iseniz Allah'tan korkun, çekişmeyi bırakın, Allah'a ve Resulü'ne itaat edin" (el-Enfâl 8/1) meâlindeki âyet nâzil olmuştur (Müslim, "Cihâd", 33; krş. Tirmizî, "Tefsîrü'l-Ḳur'ân", 9). O esnada henüz humus âyetinin (el-Enfâl 8/41) inmediği göz önüne alınınca, Müslim'in bu rivayetinde geçen "humustan alınan kılıç" ifadesini Bedir ganimetlerinin mevcut teamüle göre taksim edildiği şeklinde anlamak gerekecektir. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Hz. Ali'den tahrîc ettikleri, "Bedir günü biri ganimetten payıma düşen, diğeri Hz. Peygamber'in humustan verdiği olmak üzere iki devem vardı" (Buhârî, "Farz'ü'l-ḥumus", I; Müslim, "Eşribe", 2) şeklindeki rivayet de Bedir'de humus olduğu tezini desteklemektedir. Siyer âlimleri, bu âyetin Bedir ganimetlerinin taksiminden sonra indiğinde hemfikir olduğuna göre Bedir'deki humus uygulamasının humusa öngören Enfâl sûresinin 41. âyetine göre yapıldığını söylemek pek mümkün değildir. Nitekim Bedir'de humus uygulandığını söyleyenler hariç tutulursa (İbn Kesîr, II, 284) siyer âlimlerinin çoğunluğunun aksi yöndeki ifadelerini, "Enfâl sûresinin 41. âyeti uyarınca humus olmadı" şeklinde anlamak gerekir. Öte yandan İbn Sa'd'ın, "Bedir'den sonraki ilk humus uygulaması Benî Kaynukâ' ganimetlerinde olmuştur" (İbn Sa'd, II, 29-30) şeklindeki ifadesi de Bedir'de mevcut gelenek uyarınca humus uygulandığı, âyetin nüzûlünden sonraki ilk humus uygulamasının ise Benî Kaynukâ'da olduğu intibamı vermektedir.

Âyette geçen enfâl kelimesine "ganimet" anlamı verildiğinde ise ganimetler konusunda bir teamülün bulunmayıp bir belirsizliğin olduğunu ve bu belirsizliğin ganimetlerin Allah ve Resulü'ne ait kılınarak kaldırıldığını söylemek gerekir. Nitekim bu görüşte olanların bir kısmı, ganimetler konusunda bir teamülün varlığını gösteren Abdullah b. Cahş olayını mevsuk saymamış, bir kısmı da Abdullah b. Cahş ganimetlerinin Bedir'e kadar bekletilip Bedir ganimetleriyle birlikte taksim edildiğini söylemiştir. Bu ikinci yaklaşım ganimetin Bedir'de helâl kılınmasına uygun düşmektedir. Buna göre